

## ZVOČNOST IN TEMATIKA PRI MILKI HARTMAN: VAJA V ANALITIČNI METODI

Poezija Milke Hartman se po tematici deli na dve vrsti: politično in nepolitično. V pričujoči razpravi se predlaga analiza nekaterih izbranih pesmi, ki naj bi pokazala, ali so prve manj evforične kot druge. Analiza, ki je podana za primer, poteka na treh ravneh: na ravni preprostega zvočnega ponavljanja; na ravni zvočnega z določenim pomenom; na ravni glasovne simbolike. Analiza je bila opravljena na 25-ih političnih in 75-ih nepolitičnih pesmih. Pokazalo se je, da je za politične pesmi dejansko značilna ne le večja nepravilnost metra in rime, ampak tudi manjša zvočna instrumentalizacija – da so v resnici manj lirične; poleg tega je tudi prikazano, v kolikšni meri to drži.

The poetry of Milka Hartman falls into two thematic categories: the 'political' and the 'apolitical'. This article proposes an analysis of a selection of her poems in order to determine whether the former are less euphonious than the latter. The proposed analysis is at three levels: the level of simple sound-repetition; the level of meaningful sound-repetition; and the level of 'sound symbolism'. The analysis is carried out on 25 'political' and 75 'apolitical' poems. It is concluded that, indeed, the 'political' poems are as a rule characterized not only by more irregular metres and/or rhyme-schemes, but also by less sound instrumentation – that they are indeed less 'lyrical'; moreover, the extent to which this is true is demonstrated.

### 1 Uvod

Slovenska koroška poezija 20. stoletja ne vključuje le del avtorjev »modernejših« pesmi, ampak tudi pesmi Milke Hartmanove, ki so v veliki meri ulite v »tradicionalni« obliki, z rimami, pravilnim metrom in zvočno instrumentalizacijo; vendarle pa nekatere njene pesmi niso te vrste. Tudi po vsebini so raznolike – delijo se v dve zelo različni skupini: na eni strani pesmi z bolj tradicionalnimi temami (vaško življenje, osebna čustva, verska doživetja itd.), na drugi pesmi s čisto političnimi temami. Ob teh dveh dihotomijah (tradicionalna : netradicionalna oblika in tradicionalna : netradicionalna vsebina) se kar samo ponuja vprašanje: Ali ti dve razliki sovpadata ali se vsaj delno prekrivata? Ali so vse ali vsaj nekatere »politične« pesmi napisane v modernejši obliki? Iz tega pa izhaja še eno vprašanje: Ali so pesmi, spesnjene v modernejši obliki, praviloma manj lirične, manj melodične? Komentarji v literaturi pravijo, da je Hartmanova najboljša, ko je najbolj lirična; če je v njenih pesmih s politično tematiko res premalo lirizma, postanejo moja vprašanja pomembna.

Ta razprava skuša kategorizirati poezijo Milke Hartmanove, kar bo osnova za odgovor na pravkar zastavljena vprašanja. Opisana kategorizacija temelji tako na formalnih kot na vsebinskih lastnostih pesmi. Po vsebinski plati se preprosto delijo na politične in nepolitične; po formalni plati pa je analiziranih več dejavnikov, ki prispevajo k splošni evfoniji. Večplastni pristop k analizi formalnih vidikov poezije, ki se uporablja v konkretnem primeru, pa je obenem ponujen tudi kot prispevek k

metodologiji, uporabni za analizo evfonije v kateri koli poeziji, ki vključuje to oblikovno potezo.

## 2 Milka Hartman

Kot je splošno znano, je bila Milka Hartman doma v Libučah, majhni vasi v Podjuni na avstrijskem Koroškem. Rodila se je 11. februarja 1902. Po osnovni šoli je obiskovala učiteljske v Ljubljani; potem je nekaj časa preživela doma z družino, preostanek delovnih let pa kot potujoča učiteljica glasbe po koroških mestih in vaseh. Kar zadeva njeno igranje na kitaro in pisanje poezije, je bila v glavnem samoukinja. Z leti se ji je razvila zelo močna narodna zavest. Med drugo svetovno vojno je bila kot mnogo drugih pregnana s Koroške (»po milosti Hitlerja«, kot pravi sama) in tri leta internirana v nemških taboriščih. Njene prve pesmi so izšle v samozaložbi leta 1934. Po vojni je postala zelo znana s štirimi pesniškimi zbirkami, ki so izšle v Celovcu (1952, 1972, 1977, 1982), in številnimi pesmimi, objavljenimi v antologijah.<sup>1</sup> Umrla je v prvem tednu junija 1997.

## 3 Viri in literatura

### 3.1 Literatura

Objavljenih je bilo nekaj kritičnih obravnav poezije Milke Hartman. Poleg kratkih uvodov k njenim zbirkam, prav tako kratkih orisov v antologijah in nekaj kratkih omemb v pregledih sodobne koroške slovenske književnosti<sup>2</sup> obstajata dve te-

<sup>1</sup> Gl. Milka Hartmanova in Marko Bajuk, *Dekliške pesmi. Med cvetjem in v solncu. I–II.* (Ljubljana: Samozaložba, 1934) [dalje: *DPI, DPII*]; Milka Hartman, *Moje grede. Pesmi* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1952) [*MG*]; Milka Hartman, *Lipov cvet. Pesmi* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1972) [*LC*]; Milka Hartman, *Pesmi z libuškega puela* (Celovec: Krščanska Kulturna Zveza in Klub Mladje, 1977) [*PLP*]; Feliks J. Bister, Hanzi Gabriel, Hubert Greiner in Zvonimir M. Hartmann, ur., *Milka Hartman I–III. [I: življenje, II: Poezije, III: Melodije]* (Celovec/Dunaj: Mohorjeva, 1982) [*MHI, MHII, MHIII*]. Nekaj enot se ponavlja, vendar pa vsaka zbirka vsebuje novo gradivo. Za izčrpno bibliografijo gl. Andrea Sturm, *Milka Hartman*, disertacija. Univerza v Gradcu, 1995. *PLP* sestavljajo pesmi v libuškem narečju (prim. Tom Priestly, *Die slowenische Dialektliteratur in Kärnten*, pripravljeno za objavo Johann Strutz, Fabjan Hafner in Klaus-Detlef Olof, *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*, 2. izd., v tisku, Celovec, 1998). Samo še nekaj drugih njenih pesmi ima očitne narečne poteze, ki pa so (z redkimi izjemami) omejene na besedišče.

<sup>2</sup> Gl. uvode Tomaža Holmarja v *MG*, Lovra Kaslja v *LC* in Pavleta Zdovca v *PLP*; gl. posebno *MHI*, kjer je edina obsežna študija o pesničinem življenju in delu, vendar pa vsebuje le malo literarnovedne obravnave njenih pesmi. Obsežnejši komentar je prispeval Matjaž Kmecl, *Književnost zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu*, Erik Prunč in Gustav Malle, *Koroški kulturni dnevi. I. Zbornik predavanj* (Maribor: Obzorja, 1973), 151–165; *Ta hiša je moja pa vendar moja ni. Sodobna slovenska lirika na Koroškem*. [= Sodobna slovenska literatura na Koroškem V, Knjižnica Kondor 161] (Celovec, 1976); Sodobna slovenska književnost na avstrijskem Koroškem, Janko Liška et al., ur., *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes* (Celovec: Drava, 1984), 154–167; *Die slowenische Literatur in Kärnten – ein einführender Überblick*, Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/in/innen und Publizist/in/innen in Österreich, ur., *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon* (Celovec: Drava, 1991) 11–35; Vida Obid, *Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945* (Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1979); Pavle Zablatnik, *Literatur der Kärntner Slowenen vom Jahre 1918 bis zur Gegenwart*, Reginald Vospersnik, Pavle Zablatnik, Erik Prunč in Florjan Lipuš, ur., *Das slowenische Wort in Kärnten. Slovenska beseda na Koroškem* (Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1985), 175–213.

meljitejši študiji, in sicer Marije Spieler iz l. 1989 in Franca Zadravca iz l. 1991.<sup>3</sup> Zanimivejša opažanja so navedena spodaj. Večina mnenj je pohvalnih, še posebej ker poudarjajo dejstvo, da je bila pesnica samoukinja; povečini se nanašajo na njene teme (z neko splošno ugotovitvijo, kako dobro jih pesnica izraža). Zelo malo opomb se dotika oblikovne plati njene poezije; z eno samo izjemo – mimogrede navrženo zvezo pri Kmeclu o njenih tehničnih napakah – ni nič drugega kot precej nedoločni komentarji o njeni »liričnosti«.<sup>4</sup>

### 3.2 Viri

Moja študija temelji na pesmih Milke Hartman, ki so izšle v knjižni obliki. Izpustil sem pesmi, ki so bile objavljene drugod, in pesmi v narečju. Pesem, ki obstaja v bolj ali manj enaki obliki v različnih knjižnih izdajah, je obravnavana kot ena pesem in ne kot dve; tu se je bilo včasih treba odločati po presoji.<sup>5</sup> Celotno število pesmi, ki so ostale po tem prebiranju, je bilo 402.

Ker so me zanimale politične teme, sem nato od celote odbral pesmi s to tematiko. Tudi tu se je bilo včasih treba odločati po presoji: čeprav je v večini primerov jasno, kdaj pesnica obravnava enega ali več problemov, ki zadevajo slovensko manjšino na Koroškem, so včasih navezave na to tematiko sekundarne. Po moji oceni gre npr. v pesmi *Poslednje slovo* (LC 45) bolj za trpljenje ob slovesu kot pa za razlog za slovo ali katero koli drugo politično implikacijo, čeprav so razlog in zahteve, ki se postavljajo Slovincem, eksplicitno izraženi. To pesem sem izločil iz pregleda.

Tako mi je na koncu pod oznako »politične« ostalo 25 pesmi; dejstvo, da jih je od 400 takih le 25, je samo po sebi zanimivo.<sup>6</sup>

Moja analiza temelji na natančni raziskavi teh 25-ih, poleg teh pa še 75-ih nepolitičnih, kar je skupaj dalo okroglo 100 pesmi. Vključil sem (a) pesmi, ki sem jih kdaj skušal prevesti, bodisi uspešno ali neuspešno,<sup>7</sup> (b) vse pesmi, vključene v an-

<sup>3</sup> Maria Spieler, Milka Hartman, Strutz, Johann, ur., *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. (Celovec: Mohorjeva, 1989), 39–46; Franc Zadavec, Milka Hartman, *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon*, 53–55.

<sup>4</sup> Negativna opomba je Kmecl, Ta hiša je moja ..., ponatisnjeno v *Sodobna slovenska književnost* na avstrijskem Koroškem, 160; gl. razdelek 5.1. v nadaljevanju.

<sup>5</sup> Dober primer za to: pesem *Krik jeseni* je bila prvič objavljena v *MG* 68 kot 18-vrstičnica; zadnji štirje verzi so bili objavljeni kot pesem z istim naslovom v *MHI* 9. To v našem primeru štejemo kot eno samo pesem; analizirana je bila daljša (tj. zgodnejša) verzija.

<sup>6</sup> Nikakor nisem skušal političnih pesmi povezovati s političnimi dogodki in njihovim časovnim ozadjem. Vendar pa preprost izračun pokaže, da je vseh 25 političnih pesmi, ki sem jih vzel v presojo, povojnih, in da po številu z leti naraščajo: 4 so bile objavljene v *LC* (1952), 7 v *MG* (1972) in 14 v *MHI-II-III* (1982). Razmerje med temi izidi in političnimi dogodki na Koroškem po 2. svetovni vojni pa si zasluži posebno študijo.

<sup>7</sup> Nekaj prevodov Hartmanove v nemščino: 2 pesmi je prevedel Klaus Detlef Olof in eno Horst Ogris, *Na zeleni strehi vetra. Auf dem grünen Dach des Windes. Slovenska sodobna lirika. Slowenische Lyrik der Gegenwart*, ur. Rudolf Neuhauser, Klaus Detlef Olof in Boris Paternu (Celovec: Heyn, 1980); prevodi devetih različnih prevajalcev, *Milka Hartman. Gedichte aus Kärnten* (Celovec: Mohorjeva, 1987); v angleščino: 5 pesmi je prevedel Herbert Kuhner, Feliks Bister in Herbert Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija. Carinthian Slovenian Poetry* (Celovec: Mohorjeva, 1984); Tom Priestly, *Milka*

tologije, in torej (po mnenju avtorjev teh antologij) najbolj vredne take obravnave. Skupno število 75 je bilo potem doseženo tako, da sem k temu dodal še poljubno izbrane pesmi. Kar zadeva različna obdobja v pesniškem življenju Hartmanove, pa so leta prve objave teh 75-ih pesmi razvrščena takole: 21 pesmi je iz l. 1934, 15 pesmi iz l. 1952, 20 pesmi iz l. 1972 in 19 pesmi iz l. 1982, tako da predstavljajo pesniščino celotno ustvarjalno življenje.

## 4 Tematika

### 4.1 Nepolitične pesmi

Kot je zapisal Lovro Kaselj, je »[p]esniški svet Milke Hartmanove [...] svet njenega vsakdanjega življenja: rodni dom in vrt ob njem, domače polje in travniki, domačni gozd in gaj, domovina«. <sup>8</sup> Kmečko življenje, ki jo je obdajalo, ji je nudilo gradivo, ki ga je interpretirala v skladu z izročilom, podedovanim iz ljudskega pesništva in pripovedništva; po besedah Pavleta Zablatnika: »[Hartmanova] zajema svoje motive iz preprostega kmečkega življenja in iz bogatega studenca slovenske ljudske poezije.« <sup>9</sup> Tej tematiki pa je dodala še svoja doživetja, kot je to opisal Matjaž Kmecl: »Milka Hartman [...] po preprostem, vedrem, razposajenem izrazu in načinu verzificiranja, po neposredni in pristno naivni izpovedi ter kmečki motiviki močno spominja na ljudske verze, ji pa vmes pogosto zazvenijo tudi mnogo bolj rafinirani stih žensko rahle, otožne, pogosto religiozne lirike, polne tragičnih reminiscenc in zavestnega spoznavanja zadev okrog nasilnega ginevanja stare slovenske kmetkosti, vaške starožitnosti, ki je na južnem Koroškem identična slovenstvu.« <sup>10</sup> Kot opazovalka in kot udeleženka je bila močno povezana s kmečkim svetom v Podjuni, kjer leži vas Libuče; zdi se, da mnoge pesmi odražajo osebno izkušnjo: ljubezen, družinska čustva, slovo, občutenje starosti; nekatere (manjšina) so lirske opisne. V to tematiko se vpletajo tudi močna verska čustva, ki jih omenja Kmecl; ta so dejansko osrednji predmet mnogih pesmi. 75 pesmi, izbranih za to obravnavo, v celoti predstavljajo to tematiko in doživetja. <sup>11</sup>

Hartman. *Midsummer Night. Kresna noč. Thirty-seven Poems by Milka Hartman*. Sedemintrideset pesmi Milke Hartmanove (Celovec: Mohorjeva, 1992).

<sup>8</sup> Kaselj, *Lipov cvet*, 5.

<sup>9</sup> Pavle Zablatnik, *Sodobna slovenska književnost na Koroškem*, *Slavistična revija* 29 (1981), 463–75, citat s str. 466; gl. tudi Zablatnik, *Literatur der Kärntner Slowenen*, 182.

<sup>10</sup> Kmecl, *Novejša slovenska književnost na Koroškem*, M. Kmecl, ur., *IX seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 2.–14. julij 1973. Predavanja* (Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike filozofske fakultete v Ljubljani), 109–118, citat s str. 110.

<sup>11</sup> Tu je naštetih vseh teh 75 pesmi; kjer obstajata dve ali celo več variant, je bila za analizo izbrana varianta, označena z zvezdico: Advent, *LC* 132; Ah ne jokaj, *MHIII* 50; Ajdica in Majdica, *DPI* 20; Angel luči, *MHII* 37; Barka plove na morje, *MG* 74; Bela pisma, *MG* 60; Beli kristali, *MHII* 20; Bogata noč, *LC* 84; Bolečina, *LC* 107; Bor kipi v nebo, *MG* 87; Božična, *DPII* 25; Božična luč, *MHII* 124; Božična noč, *MG* 95; Bratovi gomili, *MG* 107; Da pomlad zadehti!, *DPI* 14; Dečva, *DPI* 10; Dehteči mrak, *MHII* 77; Dekle in cvet, *MHII* 47; Deklica mala, *MHIII* 42; Dekliška, *DPI* 10; Depresija I, *MHII* 78; Domotožje, *DPI* 22; Domotožje v maju, *MHII* 26; Grej mi, zlato sonce, *MHIII* 40; Idila ob košnji, *LC* 71; Izbrana, *MHI* 185; Junaška pevka, *MHIII* 76; Kako vse je tuje!, *MHII* 58; Kdo bo tebe ljubil?, *DPI* 15; Kolo, *DPI* 13; Kresna noč, \**MHII* 8, prvotno brez tretjega verza kot V kresni noči, *MG* 42; Krik

## 4.2 Politične pesmi

Vseh petindvajset pesmi s politično tematiko obravnava neugoden položaj slovenske manjšine na Koroškem pod naraščajočim germanizacijskim pritiskom. Hartmanova je le redko povsem pesimistična, vendar pa so nekatere pesmi bolj pozitivne kot druge. Skoraj vse poosebljajo ali vsaj vključujejo poziv k aktivnemu premagovanju naraščajočega pritiska.<sup>12</sup>

Na položaj Slovencev gleda v zgodovinskem kontekstu, kot npr. v naslednjih:

Naša borba, Naša pesem, Naše vasice in Osveta pozivajo Slovence h kljubovanju, naj ne prodajajo svojih domov nemškemu prebivalstvu in naj se zavedajo svoje slavne preteklosti.

Naš knježji stol: Slovenska zgodovina, katere svetišče je Knežji prestol pri Gospe Sveti, je slavna: naj Slovenci obdržijo svojo domovino.

Tujec in naš boj in Tujina: Nemško zatiranje celo v svoji najskerajnejši obliki, z internacijskimi taborišči in SS-om, ne more zaustaviti preroda Slovencev.

V pregnanstvu: Iz življenja v izgnanstvu pesničine misli poletijo nazaj v Podjuno. To ni le pesem domotožja; za »grehe tujcev« se bo maščeval kralj Matjaž, ko se bo prebudil pod Peco.

Moj junak in Skrivnostni zvok: Potreben je junak, ki bo prebudil in vzpodbudil Slovence; tudi to bo morda kralj Matjaž.

Beseda materina in Delo kulture: Poje hvalnico materinščini, ki je ne le dediščina, ampak tudi rešiteljica v prihodnosti.

Ciril-Metodov kres: Kresni ogenj, posvečen slovanskima svetnikoma, ki je bil mnoga leta ugasnjen, bo ponovno prižgal nagovorjeni brat, ki simbolizira plamenico domovine. Isti predmet je obravnavan drugače v:

jeseni, \*MG 68, skrajšana z istim naslovom *MHII* 9; Kruh domači, *MG* 101; Lepa Gelka, *DPII* 12; Libuško polje, \*MG 16, in z drugo (precej spremenjeno) ter četrto kitico ponatisnjena z istim naslovom v *MHIII* 118; Majnik, *DPII* 8; Materin blagoslov, *MHIII* 44; Mlin, *LC* 81; Moja pesem, *DPI* 5; Moj dom, *MHII* 17; Moji spevi, *MHII* 35; Moj vrtnar, *LC* 62; Najmanjši brat, *LC* 19; Nate mislim, \**DPII* 13, ponatisnjena s številnimi spremembami z istim naslovom v *MHII* 7; Na trati, *DPI* 8; Na valovih v tujino, *MHII* 94; Ne laži me, \*MG 64, malenkostno spremenjena v *MHIII* 18; Odmrli list, *LC* 111; O Podjuna, \*MG 14, malenkostno spremenjena v *MHIII* 164; Piščal, *LC* 9; Pojdi na vrt z menoj!, \**DPI* 6, ponatisnjena nespremenjena v *MHIII* 162 in v malenkostno drugačni verziji, a z istim naslovom v *MG* 36; Pomlad, *DPII* 22; Premišljevanje, *MHII* 13; Pridi k nam, *MG* 22; Ranjena samota, *LC* 64; Razbita kupa, *LC* 63; Rožni dihi, *MHII* 102; Sen ob žitu, *LC* 76; Sijaj solnce!, \**DPII* 18, malenkostno spremenjena v Sijaj, sijaj, *MHIII* 158; Skrivnost srca, *LC* 90; Sliko dam ti, *MG* 32; Sprehod, *LC* 139; Srce, zapoj!, *DPI* 13, ponatisnjena v *MHIII* 142; Veseli ptiček, \**DPI* 9 in v malenkostno spremenjeni verziji v *MG* 21 in *MHIII* 134; Vigred, *DPI* 7; V Korte, *MG* 29; V maju, *DPI* 9; V neki noči, *LC* 59; V pomlad, *LC* 32; V pomladnem soncu, *MG* 18; V samotni koči, *DPI* 16; Zakaj?, *LC* 115; Zlata ura, *LC* 40 in z dodano peto kitico \**MHII* 24; Žarni maj, *LC* 52; Žito valovi, *LC* 75.

<sup>12</sup> Te pesmi so naslednje: Beseda materina, *MG* 20; Ciril-Metodov kres, *MHII* 72; Ciril-Metodove kresovi, *MG* 12; Delo kulture, *MHII* 76; Gospa sveta, *MHIII* 26; Kresovanje, *MHIII* 32; Krivični lov 1, *MHII* 44; Krivični lov 1, *MHII* 83; Ljudsko štetje, *LC* 104; Moj junak, *LC* 37; Naš knježji stol, *MG* 10; Naša borba, *MHII* 96; Naša pesem, *MHIII* 112; Naša vasice, *MHII* 95; Osveta, *MHIII* 16; Sedmi člen, *MHII* 128; Skrivnostni zvok, *MHII* 104; Strah, *MHII* 69; Tujec in naš boj, *MHII* 120; Tujina *LC* 44; V divjem vetru lipov cvet trepeče, *MG* 9; V pregnanstvu, *MG* 26; Vedno mladi, \**LC* 95, z nekaj spremembami in z istim naslovom ponatisnjeno v *MHII* 10; Volkovi tulijo, *MHIII* 107; in Zvonovi Gospe Svete, *MG* 17.

Ciril-Metodovi kresovi in Kresovanje: Pesnica vzpodbuja prižiganje kresov kot znamenje zatiranim ljudstvom na »jugu in zahodu«. To je edino mesto, kjer Hartmanova neprikrito omenja zadeve zunaj avstrijske Koroške.

Mučni položaj Slovencev pregleduje tudi s stališča, kot se odraža v sodobnosti, npr. v sledečih pesmih:

Krivični lov I in Krivični lov II: Slovence svari pred zvijačami tujcev (npr. nemških nacionalistov), ki skušajo ujeti Slovence v past.

Ljudsko štetje in Strah zasmehujeta ljudsko štetje, ki so ga Slovencem naložili neslovenski birokrati, in pozivata Slovence na upor.

Sedmi člen: Člen v avstrijski zvezni ustavi, ki določa manjšinske pravice, je treba izpolniti; naj se Slovenci borijo zanj.

Vedno mladi poziva Slovence, naj ostanejo neomajni.

Volkovi tulijo: Slovenski boj proti tujim »volkovom« je pravičen.

Tudi tu ne manjka izrazito versko čustvo, značilno za tolikšen del poezije Hartmanove.

Pesem brez naslova, ki se uporablja kot predgovor k poglavju z naslovom Rodoljubne [pesmi] (MG 9), namreč »V divjem vetru lipov cvet trepeče«, kliče nebeško pomoč v mučno življenje koroških Slovencev.

Zvonovi Gospe Svete: Zvonovi Gospe Svete pozivajo vse koroške Slovence, naj se zbudijo in odvržejo svoje okove.

Gospa Sveta: Naj devica Marija, ki je varovala Slovence doslej, spremlja Slovence na njihovem romanju.

## 5 Oblikovna sredstva

### 5.1 »Pravilnost« metra in rime

Zdi se, da se vsaka oblikovna analiza pesmi začne z določitvijo njenega metra in rime. Zato tudi moja prva kategorizacija temelji na pravilnosti metra in rime. Praviloma smo en ali dva odmika (v okviru ene pesmi) od sicer pravilnega sistema šteli kot izjemo k pravilni metrični shemi, in **ne** kot primer nepravilnosti. Kmecl je, kot rečeno, v tem pogledu kritičen: »... večkrat ... z metričnimi pomanjkljivostmi in napakami.«<sup>13</sup> Sam o tem nisem prepričan; od človeka z glasbeno osnovo, kot jo je imela Milka Hartman, bi gotovo pričakovali, da bo »zadel meter«; morda so bile vse, gotovo pa vsaj nekatere »napake« namerne (prim. 6.5 spodaj). To vprašanje si zasluži še nadaljnje raziskave. Rezultat (posebej za politične in nepolitične pesmi) v odstotkih je prikazan v tabeli I. Statistika potrjuje splošni vtis: jasno je, da Hartmanova uporablja tradicionalni meter in rimo za tradicionalno tematiko in nedoslednosti v metru in/ali rimi za manj tradicionalno politično tematiko. Drugače povedano, približno dve izmed treh političnih pesmi sta oblikovno nepravilni; a samo ena izmed šestih nepolitičnih pesmi je oblikovno nepravilna. To morda ni nič posebno presenetljivega; k temu vprašanju se bom vrnil v nadaljevanju.

<sup>13</sup> Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 160.

Tabela I

|                              | Nepolitične pesmi | Politične pesmi |
|------------------------------|-------------------|-----------------|
| Nepravilni meter in/ali rima | 16 %              | 64 %            |
| pravilna meter in rima       | 84 %              | 36 %            |

## 5.2 Druga evfonična sredstva

Za temeljito analizo fonetičnih lastnosti določene poezije ni dovolj, da samo preštejemo zloge in pregledamo rime; potrebno je še nekako analizirati rabo drugih sredstev, tj. rabo glasov, »instrumentacijo«.

V vsaki od 100 pesmi, ki smo jih vzeli pod drobnogled, smo analizirali še glasovne vzorce, tj. vsa poetična sredstva, ki vključujejo ponavljanja fonemov in fonetičnih lastnosti. Največ pozornosti smo posvetili naglašnim zlogom, vendar smo upoštevali tudi nenaglašene. Prvi korak je bila analiza dejanskih rim (tj. ne le preprosta pravilnost oz. nepravilnost rime, kot je prikazano zgoraj), aliteracij, asonanc itd. Nato smo v vsaki pesmi ugotovili, kako so bili ti glasovni vzorci uporabljeni. Moj pristop k tej problematiki je mogoče zreducirati na sledečo, gotovo preveč poenostavljeno teoretično shemo s tremi ravninami.<sup>14</sup> Navedeni so primeri vseh teh vidikov poetične zvočne strukture:

1. Na prvi, površinski ravni gre za glasovne vzorce, ki nimajo nujno kake pomenske vloge (vendar jo lahko tudi imajo), a ločujejo pesem od proze: prispevajo k temu, da je pesem zanimivejša, prijetnejša, bolj harmonična kot običajna proza.

2. Na drugi, srednji ravni gre za izrabo teh sredstev za poudarjanje določenih morfemov ali besed (posameznih ali v skupinah) in torej za poudarjanje določenih pomenov. Srednjo ravnino tu predstavljata dve posebni sredstvi: ključne besede in zvočno ujemanje. Seveda so tudi področja, kjer se analiza ključnih besed in analiza zvočnega ujemanja prekrivata, vendar pa sta pojma dovolj različna, da ju lahko obravnavamo ločeno.

**Ključna beseda** je beseda, katere pomen zaobjame pomemben del smisla pesmi in ki je obenem ojačena in poudarjena s fonetičnimi sredstvi v pesmi.<sup>15</sup> Tako določena pojavnost pesemske oblike poudarja določeni vidik pesemske vsebine.

<sup>14</sup> To je eden od pristopov k obsežni problematiki pesniške strukture, kot je opisana in analizirana v precej več kot enim samem življenjskem opusu. Za analizo slovenske poezije, ki obravnava vse tri ravnine, gl. Rudolf Neuhäuser, K vlogi glasovne instrumentacije in glasovne metafore v lirski pesmi romantike s primeri iz Prešernovih poezij, *Jezik in slovstvo*, 26/5 (1980–81), 153–58; Zur Rolle von Lautinstrumentierung und Lautmetapher im lyrischen Gedicht der Romantik anhand von Beispielen aus den Poesien Prešerens, Boris Paternu, ur., *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1981), 177–203; Reim und Lautstruktur in Vida Taufers Versband 'Veje v vetri', Franc Zadavec, ur., *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1987), 225–236. Za temeljito analizo prve od teh ravnin gl. Klaus Detlef Olof, Reimstrukturen und Klangfiguren bei Simon Jenko, *Slavistična revija* 27 (1979), 363–80. Za zgodovinski pregled razvoja tega pristopa gl. Amy Mandelker, Russian formalism and the objective analysis of sound in poetry, *Slavic and East European Journal* 27 (1983), 327–38.

<sup>15</sup> Za poimenovanje »ključna beseda« gl. J. J. Lynch, The tonality of lyric poetry: an experiment in method, *Word* 9 (1953), 211–24; D. H. Hymes, Phonological aspects of style: some English sonnets, T.A. Sebeok, ur., *Style in Language* (Cambridge MA: MIT, 1960), 109–31.

**Zvočno ujemanje** je poimenovanje, ki se nanaša na sredstvo, v katerem sta dve besedi povezani »po glasovni podobnosti, kar bralca navaja na razmišljanje o njunih možnih zvezah«.<sup>16</sup>

3. Tretja, najgloblja ravnina je ravnina glasovne simbolike.

Pri **glasovni simboliki** gre za neposredno zvezo glasu s pomenom. Sklicujoč se na Jakobsona in druge, se strinjam s pomembnostjo asociacije (in da zadeva ostane preprosta, se tudi omejujem nanjo) glasovne lastnosti [+/- temno] s pomenskimi lastnostmi [+/- žalostno] ali [+/- veliko]. Drugače povedano: vsaka nenavadna pogostnost [+ temnih] glasov (v slovenščini: /u o ɔ/ in /p b f v m k g h/) v zvezi z [+ žalostnimi] pojmi (nesrečnost, osamljenost, negativna čustva na sploh) ali z [+velikim] (velika mera, pomembnost ipd.) se pojmuje kot glasovna simbolika, prav tako tudi obratno: vsaka nenavadna pogostnost [– temnih] glasov (v slovenščini: /i e ε/ in /t d s z n l r c š ž č dž j/) v zvezi z [– žalostnimi] pojmi (sreča, pozitivna čustva na sploh) ali z [–velikim] (majhna mera, nepomembnost ipd.).

Iz razlogov, ki so pojasnjeni na drugem mestu, sem analiziral glasovno simboliko tako na fonetični kot tudi na fonološki ravni in običajno s sklicevanjem na cele zloge, ne le na posamezne samoglasnike in/ali soglasnike.<sup>17</sup> Za omejitev na ta zelo poenostavljeni okvir sta dva razloga. Prvič, pojav glasovne simbolike in njene vloge v poeziji je še vedno slabo razumljen in so zato natančne analitične metode predrzne. Drugič, pomen te vloge je še vedno precej sporen, saj mnogi znanstveniki zanikajo vlogo glasovne simbolike, tako da bi bilo pretirano opiranje na ta vidik analize še toliko bolj tvegano. V tem kontekstu je treba opozoriti, da smo v pričujoči razpravi ugotovili glasovno simboliko kot pomembno sredstvo le v štirih od sto analiziranih pesmi.

## 6 Primeri analize poezije Hartmanove

Za ponazoritev svojega pristopa v nadaljevanju predstavljam šest primerov nepolitičnih pesmi in dva primera političnih.

### 6.1 Zakaj?

Ta pesem je bila prvič objavljena l. 1972, pogosto se navaja v antologijah in bila je prevedena vsaj trikrat.<sup>18</sup> Dve kitici v pravilnem jamskem tetrametru imata rimo ABBCCA:

<sup>16</sup>Za »zvočno ujemanje« (angl. chiming) gl. Geoffrey Leech, *A Linguistic Guide to English Poetry* (London: Longmans, 1969), posebno 95–96; ta citat pa je iz: William Empson, *Seven Types of Ambiguity* (London 1947), 12.

<sup>17</sup>Za glasovno simboliko gl. Tom Priestly, Affective sound-change in Early Slavic, *Canadian Contributions to the VIII International Congress of Slavists* (Ottawa: Canadian Association of Slavists, 1978), 143–166; Sound structures in the Second Freising Fragment, Jože Toporišič, ur., *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* [= Obdobja 10] (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1989), 75–85; On levels of analysis of sound symbolism in poetry, with an application to Russian poetry, Leanne Hinton, Johanna Nichols in John J. Ohala, ur., *Sound Symbolism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) 237–48; obsežna bibliografija v istem zborniku, v odnosnicah posebno F–nagy, Hrushovsky, Jakobson, Melhem, Taranovski in Ward. Tu uporabljena analitična metoda je podrobno opisana v zadnjem omenjenem članku, On levels of analysis.

Zakaj si ti odšel, zakaj?  
 Ostala sem v samoti sama.  
 Med nama zdaj slovesa jama  
 zija, in stoče v njej črnina,  
 iz nje krohoče se praznina  
 kot nenasiten črni zmaj . . .

In vem, ne bo te več nazaj.  
 Za tabo so pota zarasla. –  
 V goščavah bom spomine pasla,  
 bolesi trnje in bodičje  
 razorje blede mi obličje,  
 dokler ne bo vseh potov kraj . . .

Instrumentacija je prodorna. Opozoriti je treba predvsem na natančne ponovitve samoglasnikov v rimah: *zaKAJ*, *SaMa*, *JaMa*, *-NIna*, *-NIna*, *ZMAJ* v prvi kitici in *naZAJ*, *-RASla*, *PAsla*, *-DIčje*, *-BLIčje*, *KRAJ* v drugi; na aliteracijo /s/ – /z/ v prvi kitici: *Zakaj*, *Si*, *Zakaj*, *oStala*, *Sem*, *Samoti*, *Sama*, *Zdaj*, *SloveSa*, *Zija*, *Stoče*, *praZnina*, *Zmaj*. To je več kot le zvočna figura na prvi ravnini; ti sičniki učinkujejo na drugi ravnini, tj. kot sredstvo ujemanja in za povezavo začetnega in temeljnega vprašanja zakaj z besednimi pomeni 'osamljen' in 'prazen': *zakaj z ostala, samoti, sama, praznina*; prva kitica naglaša vprašanje, razširitev naslova »Zakaj sem sama«. Končno naj opozorim še na asonanco naglašanih in nenaglašanih /o/-jev v drugi kitici, skoraj v vsakem primeru za ustničnim zapornikom in okrepljeno z različnimi kombinacijami zobnih zapornikov in nenaglašane samoglasnika: *BOTE*, *taBO*, *POTa*, *BOM*, *SPOMine*, *BOlesti*, *BODičje*, *OBLičje*, *BO*, *POTov*; posebej je treba opozoriti na dvojno inverzijo teh soglasnikov v *BOTE* ... *TABO* ... *POTA*. Tudi to so sredstva zvočnega ujemanja: instrumentacija povezuje besede, ki izražajo tri ideje: prihodnost, spomin in žalovanje: pesnica nima pričakovati ničesar drugega kot bridke spomine. Pesem ne uporablja posebnih ključnih besed in v njej nisem našel glasovnega simbolizma; zvočno ujemanje pa je mojem mnenju jasno.

## 6.2 V samotni koči

Ta pesem je iz prve zbirke Hartmanove iz l. 1934. Napisana je v pravih trohejskih trimetrih s preprosto rimo AABB.

Zunaj burja brije,  
 lunica ne sije,  
 sama bivam v koči  
 v tej strahotni noči.

Moj junak me straši,  
 noč strahotno blaši,  
 čuva Bog nad mano,  
 svojo ubogo Ano.

Burja hraste vije,  
 strah me ne samije,  
 da si čujem sama  
 v črni temi hrama.

Burja bo utihnila,  
 zarja dan zbudila,  
 solnce se prismeje,  
 mi srce ogreje.

Instrumentacije je toliko, da jo je treba samo mimogrede omeniti. Opozoriti pa je treba na primere z aliteracijo z /b/ v prvi (*Burje Brije*... *Bivam*), tretji (*Blaži* ... *Bog* ... *uBogo*) in četrti kitici (*Burja Bo* ...) in s /s/ v drugi kitici (*Strah* ... *Samije* ... *Si* ... *Sama*); na asonanco v 1;1 (*zUnAj bUrjA*), 1;4 (*strahOtnI nOčI*), 3;4 (*svOjO ubOgO*). Zelo malo ali skoraj nič ni drugoravninske rabe glasov, tj. ni veliko uje-

<sup>18</sup> Za prevode gl. Bister in Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija/Carinthian Slovenian Poetry*, 23; Priestly, *Midsummer Night*, 93; *Das slowenische Wort*, 433; *Gedichte aus Kärnten*, 33.

manja in prav tako ni očitnih ključnih besed. Vseeno pa mislim, da je v tej pesmi zanimiva izraba glasovne simbolike. Nematematično povedano in če vzamemo za primer samo naglašene zloge: vseh prvih dvanajst in pol verza (do 4;1) izkazuje več kot običajno število [+temnih] zlogov nasproti [–temnim]: *BU, VKO, HO, BU, HO, BOK, BO, BU, BO* nasproti *SI, TE, NI, NI*. Z besedo *utihnila* pa se [+temni] zlogi v celoti končajo in skoraj vsak zlog je popolnoma [–temen]: *NI, DI, SE, SME, CE, GRE*. In res se edini naglašeni /e/-jevski samoglasniki pojavijo v zadnjih dveh verzih. Glede na asociacije lastnosti [+temno], tj. fonetične temnosti, z občutji žalosti in tudi nasprotno, zvezo fonetične netemnosti z veseljem, je raba glasovne simbolike jasna: [+temni] zlogi so številnejši od [–temnih] zlogov v opisu strašljive noči in osamljene kože sredi nevihte; kakor hitro nevihta poneha (*utihnila*) in posije sonce, se [+temni] zlogi umaknejo [–temnim].

### 6.3 Dekle in cvet

Ta pesem je bila prvič objavljena v reviji *Družina in dom* l. 1968, nato pa v *MHII* l. 1982. Ni v celoti »pravilna«: trohejski heksameter je prekinjen s heptametrom v prvi kitici in s heptametrom, ki sledi pentametr, v tretji. Rima je preprosta AABB:

Ko sklonila sem k mladi rosno travi,  
da mi hrepeneča roka nežno jo pozdravi,  
slišalo uho skrivnostni je šepet:  
v travi zbudil se je prvi beli cvet.

|                                            |                                               |
|--------------------------------------------|-----------------------------------------------|
| V vetru je drhtel kot vejica na vodi . . . | Vem, saj vem – sedaj je čas pomladi.          |
| Ko tedaj korak po travi k njej zabrodi,    | O, ta cvet moj beli fantje trgali bi radi – ! |
| se zazdi mi, da ves v strahu prosi cvet:   | Toda on je dragoceni moj zaklad;              |
| »Ne utrgaj me, jaz sem simbol deklet!«     | čuvam ga, da lepa moja bo pomlad!             |

Ne bom se kaj dosti mudil ob instrumentaciji. Na najbolj površinski ravni sta opazni asonanca in aliteracija, ki ju tu ne bom ponazarjal. Druga ravnina instrumentacije izkazuje tako zvočno ujemanje kot ključno besedo. Prvič, /e/-jevski samoglasniki v samostalnikih v naslovu, ki poimenujeta pesnico in rožo (ki dekle simbolizira), se ponovijo ne le enkrat v deklet (2,4) oziroma trikrat v cvet (1,4; 2,3; 4,2), ampak tudi v trinajstih drugih zlogih (*HREpeNEča, NEžno, šePET, BELi; VEtru, drhTEL, VEjica, NJEJ*; in *VEM, VEM, BELi* [ponovno!], *CENi* in – da bi nas spomnila na *DEKLE – LEpa*). Drugič, v pesmi je 13 besed z naglašnim /a/, večina s strukturo /-a-i-/ , mnoge vključujejo tudi zobne zapornike: *MLADi, TRAVi, DAMi, ZDRAVi, TRAVi; TRAVi, STRAhu; MLADi, FANTje, RADi, DRAGO, -KLAD* in *-MLAD*. Prvi, deveti in zadnji izmed teh je morfem /mlad/: prvič se nanaša na pripovedovalnikino-pesničino mladost, v drugem in tretjem primeru pa je koren v besedi pomlad. Tako gre tu za /e/-jevsko zvočno ujemanje, ki poudarja zveze med različnimi idejami, predvsem pa Dekle in roža; ključni morfem iz besed mlad in pomlad odmeva v pogostih ponovitvah besed, ki so fonetično podobne morfemu /mlad/.

## 6.4 Moja pesem

Tudi ta pesem je bila prvič objavljena l. 1934.

Jasna zvezda zagorela  
je na modrem vzhodu,  
V mojem srcu zadonela  
pesem je Gospodu.

V krogu zvezdice blesteče,  
v jutru se vgasnile,  
Pesmi pa se bodo v srcu  
nove mi zbudile.

Zvezde bodo obledele,  
morje zvezd se vžiga,  
Pesem moje hrepeneče  
se nad zvezde dviga.

Samoglasniška instrumentacija poteka takole: V prvi kitici prevladuje /e/ z nekaj ponovitvami /o/-ja in /a/-ja, vendar brez /i/-ja; v drugi kitici /e/ še močneje prevladuje, vendar je tu /a/ v nekaj primerih nadomeščen z /i/-jem; v tretji se zmanjša število /e/-jevskih samoglasnikov, poveča pa se število /i/-jev in prvič se pojavi /u/. Tretja kitica se od prejšnjih dveh razlikuje tudi po tem, da rima ne sledi natančno shemi ABAB. Poleg tega imamo aliteracijo glasov /p, s, m/ in /z, v, d/; ta poudarja dve besedi, ki se tudi sami ponavljata: pesem in zvezda – izvrsten primer rabe ključnih besed. V vsaki kitici se vsaka od teh besed ponovi vsaj enkrat: v prvi se pojavita obe, pesem in zvezda; v drugi so zvezde močne, a pesem je še močnejša; v tretji zvezde obledijo, a z gotovostjo se pričakujejo nove pesmi. Opozoriti je treba, da se besedi ne le ponavljata, ampak sta **poudarjeni** s fonetično podobnostjo med seboj in z besedami, ki ju obdajajo.

## 6.5 Žito valovi

Ta pesem je prvič izšla l. 1972 in je bila večkrat vključena v antologije in prevedena.<sup>19</sup> Verzi so pravilni trohejski tetrametri z rimo ABAB:

Žitno polje valovi.  
Ptičke spev nad valčki plava.  
Mak v valovih krvavi,  
v val se pne plavica plava.

Prepelica prepeli  
v valovitem žitnem morju.  
V tiho noč večer hiti,  
rdeče sije na obzorju.

Žito, žito valovi.  
Rdeča zarja se poslavlja.  
Spev zvona v nebo kipi –  
Bog nam žito blagoslavlja.

Ta pesem kot mnoge druge združuje učinke zvočnega vzorčenja z zvočnim ujemanjem. Glasovne ponovitve so tako številne, da seznam besed, ki so v to vključene, zahteva ponovitev skoraj celotne pesmi: /p/ v verzih 1, 2, 4, 5; /l/ v verzih 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 12; /v/ v 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12. Od 48-ih naglašanih samoglasnikov je 15 /a/-jev ali polglasnikov in 16 /i/-jev; /e/-ji in /o/-ji, ki so na sploh

<sup>19</sup> Za prevode gl. Bister in Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija/Carinthian Slovenian Poetry*, 27; Priestly, *Midsummer Night*, 99; *Das slowenische Wort*, 422; *Gedichte aus Kärnten*, 22.

sicer tako pogosti v slovenščini in v pesmih Hartmanove še posebej, so tu razmeroma redki. Kar zadeva zvočno ujemanje: zdi se, da /i/, z izjemo petih ponovitev besede *žito*, ne igra kake posebne vloge; /a/-ji pa so v kombinaciji s tremi omenjenimi soglasniki, /p l v/, in sicer šestkrat v /val/ (‘valovi’ pšenice in koruze ter cvetlic v njej), trikrat v /plav/ (‘plavalni’ gibi v valovih in nad njimi, ‘modrina’ plavic), nato pa kot vrhunec /-lav-/ v dveh povzemalnih besedah na koncu: slovo sončnega zahoda v *poslavlja* in naključni božji blagoslov v končnem *blagoslavlja*.

## 6.6 Bor kipi v nebo

Ta pesem je bila prvič objavljena l. 1952 in sestoji iz dveh zaporednih sonetov v trohejskem pentametrju z malenkostno razliko v tercetnih rimah [ABA ABA, ABA ABB] in v prvem verzju, ki je eno stopico prekratek. Podobno kot v pesmi Dehteči mrak imamo tudi tu opraviti z glasovno instrumentacijo na vseh treh ravlinah. Na površinski ravlini opazimo veliko primerov površinskih zvočnih figur: ponavljanje naglašene zloga /-or-/ v prvi kitici (*bOR*, *gORe*, *mORe*, *mORDa*), kopičenje naglašanih /a/-jev v osrednjem delu (*preSAdil*, *močVAR*, *poMLAdil*; *oBLAke*, *ZGRAdil*, *poMLAdi*, *naGRAdil*; *naGRAdil*, *ZGLAdil*, *SLAvčki*, *teSArji*, *SVAtje*, *GMAjne*, *BAJne*) itd.

Na srednji ravlini je poudarek na dveh ključnih besedah: omenjeni zlogi /-or/-, ki jih podčrtujejo drugi naglašeni /o/-ji, poudarjajo morphem /bor/; kot nasprotje tega najdemo v zadnji kitici ne le samostalniki *trepetlika*, ampak tudi glagol, iz katerega je samostalni izpeljan (*trepetaš*), in druge /e/-jevske in /i/-jevske besede (*vItko*, *dEblo*, *vesElje*, *tI*, *bEžno*, *morjE*, *brezbrEžno*). Na najgloblji ravlini je vidna raba zvočne simbolike, ki temelji na asociaciji [+temnega] z [+velikim], [–temnega] z [–velikim]: mogočni bor, ki vsebuje [+temni] zlog /bor/ je obdan s [+temnimi] zlogi: *BOR kipi v neBO vrh GOre/ KDO .... MOrE*; medtem pa je mala vitka trepetlika poimenovana z vrsto [–temnih] zlogov, /trepetlika/, spremlja pa jo tudi skupina [–temnih] zlogov – ne le v pravkar opisani zadnji kitici, ampak tudi npr. v 2. kitici: *GLEda TE v krasoti TREpeTLika/ TI vseh NJEnih LEpih ....*

Bor kipi v nebo vrh gore.  
Kdo, ah, kdo mu v veje zrasti more?  
Morda ti, uboga trepetlika!  
Dalja je med vama – o, velika!

Bor zeleni, bor vrh sončne gore  
ves objet je v juter zlate zore.  
Gleda te v krasoti trepetlika . . .  
Ti vseh njenih lepih sanj se dika.

Kdo bi k tebi v zori jo presadil  
iz morečih senc, močvar podgorja,  
njen bi veli brst is sok pomladil

in v oblake ji gradove zgradil,  
vnel bi vseh pomladi ji obzorja,  
jo z močjo nesmrtnosti nagradil.

Jo z močjo nesmrtnosti nagradil,  
gube vseh obupov bi ji zgladil.  
Bi v zeleno svojo krono ujela  
zate vriskov polj in ptic krdela.

Gnezdili bi slavčki v njenih vejah –  
jim prisluhnili bi kosci v mejah;  
a tesarji, smrtni svate gmajne –  
z jeklom stro v borovju dneve bajne . . .

Ko podro za postelj te obsežno,  
bor, – pomlad tam v trojni sreči vzklika! –  
O, da bi bil – za zibko nežno

vitko deblo tvoje, trepetlika!  
Sanje so veselje ti – le bežno . . .  
Trepetaš v željá morjé brezbrežno.

## 6.7 V pregnanstvu

To je ena redkih političnih pesmi, ki izrablja oblikovna sredstva v podporo sporočilu. Prvič je bila objavljena l. 1952, napisana pa naj bi bila bodisi med pesničino triletno internacijo v Nemčiji bodisi kmalu po njeni vrnitvi domov. Meter je pravilen (trohejski štiristopični verz), prav tako rima (ABABCD CD). Precej je očitnih ponovitev (*Tam... tam... tam; libuška... libuško; V tvoj... v tvojo...; v tujino, oj v tujino; Grmi, grmi*), od katerih jih je nekaj rabljenih za učinkovanje na srednji ravni, o čemer bo govor v nadaljevanju. Sicer pa instrumentacija ni preveč vsiljiva; mogoče je zaslediti določene asonančne in aliteracijske vzorce, npr. 1;6 (*zibel sred POpevk POlja*), 3;1 (*dOm OčetOv Ob pOtOku*) in 4;1–2 (*pECA SIVA, ŽIVE SKALE*). Drugoravninska fonetična sredstva v tej pesmi so sledeča: Zvočno ujemanje se začne s /t-m/ v *tam* in /d-m/ v besedah *domovina*, *domača* in *dom* (morfem /dom/ ima tudi vlogo ključne besede; ti soglasniki se ponavljajo skozi celotni prvi dve kitici; v njih jasno odmevajo izgnankine pogoste misli na dom (kot biti tam, tj. ne »tu, v taborišču). V drugi kitici se zvočno ujema naglašeni // (ta samoglasnik je v slovenščini sorazmerno redko rabljen!), s čimer ustvarja nasprotje med pesničinimi dragimi Libučami (*libUška, libUško, dUh moj, grUd, ljUbljeno*) in sivim okoljem življenja v izgnanstvu (*tUjino, tUjino, krUto silo*); v tretji je to še okrepljeno (*žUlji, maščUje, kaznUje, tUjčev*). Na koncu sta /t..m/ v četrti kitici zamenjana v /m..t/ v *Matjaž* (šumevec je okrepljen s ponovitvami /š/-ja, npr. *vkreši, daš, reši*): legendarni kralj Matjaž spi in čaka pod Peco (približno 12 kilometrov od pesničinega doma v Libučah), da se prebudi in premaga sovražnike Slovencev.

Tam, kjer Peca riše sence  
dih njen v žitnih poljih mré,  
hribčki stražijo Slovence,  
cerkve z njimi govoré:  
tam je tekla moja blaga  
zibel sred popevk polja;  
tam je moja mila, draga  
domovina, dar neba.

Oj libuška vas domača  
oj libuško ti poljé!  
V tvoj objem se duh moj vrača,  
v tvojo grud hite željé:  
v hišo ljubljeno, edino,  
ki sovrag nam jo je vzel  
in v tujino, oj v tujino  
s kruto silo nas je vklel.

Dom očetov ob potoku –  
ti si nas v družini grel . . .  
Mrje mati nam zdaj v joku,  
očka daljni grob je vzel.  
Bratom, sestram robstvo kletó,  
trdi žalji so v zasmeh . . .  
Kdo nas vse maščuje sveto,  
kdo kaznuje tujčev greh?

Grmi, grmi, Peca siva,  
žive skale nam odpri!  
Oj, predolgo v tebi sniva  
vojska Kralj Matjaža, spi . . .  
Dvigni meč in ogenj vkreši,  
da svobodo spet nam daš!  
V božjem nas imenu reši  
zlobe tujca – Kralj Matjaž!

## 6.8 Skrivnostni zvok

Končno je tu politična pesem, ki predstavlja kar najmanjšo (rekel bi, praktično neobstoječo) instrumentacijo: Skrivnostni zvok (1972). Poudariti je treba, da ne trdim, da v pesmi ni nobenih fonetičnih sredstev, ampak le to, da so razmeroma nepomembna.<sup>20</sup> Pesem ima seveda nekaj rim: *srCA ... smeHLJA ... poLJÁ ... iz SNA ...*

*TLA in PECI ... RECI.* Je še nekaj drugih zvočnih ponovitev in tudi aliteracija /s-z/ v prvih devetih verzih. Trdim pa, da je na splošno raba zvočnih struktur minimalna. To je seveda subjektivna ocena; bolj dobrodošla bi bila analiza objektivnega tipa.

Draga, kje si zvok ujela,  
vzklik iz mojega srca . . .  
poješ, da smehlja  
se v soju lune  
rosno cvetje sred' poljá.  
Da, zapoj Matjažu v Peci!  
Spev naj ga zbudi  
iz sna.  
V zvoku mojem  
v liri tvoji  
budi ga in z mano reci:  
Pridi iz skale –  
na zelena naša tla!

### 6.9 Povzetek primerov

Teh osem pesmi predstavlja različne primere pesničine izrabe fonetičnih in fonoloških sredstev. Zadnja omenjena, Skrivnostni zvok, izrablja ta sredstva le minimalno; ker je nekaj zvočnega ponavljanja celo v najbolj nezanimivi prozi, analiziramo takšne pesmi kot nekaj, kar ne izrablja nobelih posebnih sredstev instrumentacije. Vsi ostali predstavljeni primeri tako ali drugače izrabljajo zvočnost. Ena izmed njih, Moja pesem, uporablja samo instrumentacijo; druga, V samotni koči uporablja instrumentacijo in zvočno simboliko. Štiri uporabljajo instrumentacijo in sredstva druge ravnine: Dekle in cvet, V pregnanstvu, Zakaj in Žito valovi. V pesmi Bor kipi v nebo pa najdemo sredstva z vseh treh ravnin.

Glede na analizo pravilnosti metra in rime iz točke 5.1 je mogoče oblikovna pesniška sredstva v teh osmih pesmih predstaviti tabelsko, kot je prikazano v tabeli II. V tej tabeli prvih pet stolpcev predstavlja sledeče: 1 – pravilnost metra; 2 – pravilnost rime; 3 – raba sredstev s površinske ravnine; 4 – zvočno ujemanje in/ali ključne besede; 5 – zvočna simbolika. Znak plus pomeni, da se sredstvo rabi, znak minus, da se ne. Skupno število znakov plus za vsako pesem je podano v zadnjem stolpcu, »Skupaj«.

Tabela II

|                 | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | Skupaj |
|-----------------|---|---|---|---|---|--------|
| Zakaj           | + | + | + | + | – | 4      |
| V samotni koči  | + | + | + | – | + | 4      |
| Dekle in cvet   | + | + | + | + | – | 4      |
| Moja pesem      | + | + | + | – | – | 3      |
| Bor kipi v nebo | + | + | + | + | + | 5      |
| Žito valovi     | + | + | + | + | – | 4      |

<sup>20</sup> Pesem brez takih sredstev bi bila *tour de force*!

|                  |   |   |   |   |   |   |
|------------------|---|---|---|---|---|---|
| V pregnanstvu    | + | + | + | + | - | 4 |
| Skrivnostni zvok | - | - | - | - | - | 0 |

### 7 Skupna analiza in številčni prikaz

Zgornjo analizo sem razširil na vseh 100 obravnavanih pesmi; rezultati so prikazani v tabeli III. V tej tabeli je najprej prikazanih 75 nepolitičnih pesmi, tem pa sledijo politične.

Tabela III

#### 1. Nepolitične pesmi

|                    | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | Skupaj |
|--------------------|---|---|---|---|---|--------|
| Advent             | + | + | + | + | - | 4      |
| Ah ne jokaj        | + | + | + | - | - | 3      |
| Ajdica in Majdica  | + | + | + | - | - | 3      |
| Angel luči         | + | + | + | - | - | 3      |
| Barka plove...     | + | + | - | - | - | 2      |
| Bela pisma         | + | + | + | + | - | 4      |
| Beli kristali      | - | - | - | - | - | 0      |
| Bogata noč         | + | + | + | + | - | 4      |
| Bolečina           | + | + | + | - | + | 4      |
| Bor kipi v nebo    | + | + | + | + | + | 5      |
| Božična            | + | + | + | - | - | 3      |
| Božična luč        | + | + | + | - | - | 3      |
| Božična noč        | + | + | + | - | - | 3      |
| Bratovi gomili     | + | + | + | - | - | 3      |
| Da pomlad zadehti! | + | + | - | - | - | 2      |
| Dečva              | + | + | + | - | - | 3      |
| Dehteči mrak       | + | + | + | + | + | 5      |
| Dekle in cvet      | + | + | + | + | - | 4      |
| Deklica mala       | + | + | - | - | - | 2      |
| Dekliška           | + | + | + | - | - | 3      |
| Depresija I        | + | + | + | - | - | 3      |
| Domotožje          | + | + | - | - | - | 2      |
| Domotožje v maju   | + | + | + | - | - | 3      |
| Grej mi, zlato ... | + | + | + | - | - | 3      |
| Idila ob košnji    | + | + | + | - | - | 3      |
| Izbrana            | + | + | + | - | - | 3      |
| Junaška pevka      | + | + | + | - | - | 3      |
| Kako vse je tuje!  | + | - | + | - | - | 2      |
| Kdo bo tebe ...?   | + | + | - | - | - | 2      |
| Kolo               | + | + | - | - | - | 2      |
| Kresna noč         | + | + | + | - | - | 3      |
| Krik jeseni        | - | - | + | + | - | 2      |
| Kruh domači        | + | + | + | - | - | 3      |

|                   |   |   |   |   |   |   |
|-------------------|---|---|---|---|---|---|
| Lepa Gelka        | + | + | + | – | – | 3 |
| Libuško polje     | + | + | + | – | – | 3 |
| Majnik            | + | + | + | + | – | 4 |
| Materin blagoslov | + | + | + | – | – | 3 |
| Mlin              | + | + | + | – | – | 3 |
| Moja pesem        | + | + | + | + | – | 4 |
| Moj dom           | + | + | + | – | – | 3 |
| Moji spevi        | + | + | – | – | – | 2 |
| Moj vrtnar        | + | + | + | – | – | 3 |
| Na trati          | + | + | + | – | – | 3 |
| Na valovih        | + | + | + | – | – | 3 |
| Najmanjši brat    | – | + | + | – | – | 2 |
| Nate mislim       | + | + | + | – | – | 3 |
| Ne laži mi        | + | + | + | – | – | 3 |
| O Podjuna!        | + | + | + | – | – | 3 |
| Odmrli list       | – | – | + | + | – | 2 |
| Piščal            | – | + | + | – | – | 2 |
| Pojdi na vrt ...! | + | + | + | – | – | 3 |
| Pomlad budi       | + | + | + | + | – | 4 |
| Premišljevanje    | – | – | + | – | – | 1 |
| Pridi k nam       | – | – | + | + | – | 2 |
| Ranjena samota    | – | – | + | – | – | 1 |
| Razbita kupa      | + | + | + | – | – | 3 |
| Rožni dih         | – | – | + | – | – | 1 |
| Sen ob žitu       | + | + | + | – | – | 3 |
| Sijaj sonce       | + | + | + | – | – | 3 |
| Skrivnost srca    | – | – | – | – | – | 0 |
| Sliko dam ti      | + | + | + | – | – | 3 |
| Sprehod           | – | – | + | + | – | 2 |
| Srce, zapoj!      | + | + | + | – | – | 3 |
| Veseli ptiček     | + | + | + | – | – | 3 |
| Vigred            | + | + | – | – | – | 2 |
| V Korte           | + | + | + | – | – | 3 |
| V maju            | + | + | – | – | – | 2 |
| V neki noči       | + | + | + | – | – | 3 |
| V pomlad          | + | + | + | – | – | 3 |
| V pomladnem soncu | + | + | + | + | – | 4 |
| V samotni koči    | + | + | + | – | + | 4 |
| Zakaj?            | + | + | + | + | – | 4 |
| Zlata ura         | + | + | + | + | – | 4 |
| Žarni maj         | + | + | + | – | – | 3 |
| Žito valovi       | + | + | + | + | – | 4 |

## 2. Politične pesmi

|                     | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | Skupaj |
|---------------------|---|---|---|---|---|--------|
| Beseda materina     | – | – | + | – | – | 1      |
| Cir.-Metod.kres     | – | – | + | + | – | 2      |
| Cir.-Metod.kresovi  | + | + | + | – | – | 3      |
| Delo kulture        | – | – | – | – | – | 0      |
| Gospa Sveta         | + | + | + | + | – | 4      |
| Kresovanje          | – | + | + | + | – | 3      |
| Krivični lov I      | – | – | + | – | – | 1      |
| Krivični lov II     | – | – | + | – | – | 1      |
| Ljudsko štetje      | – | – | + | + | – | 2      |
| Moj junak           | – | – | + | – | – | 1      |
| Naš knežji stol     | + | + | + | – | – | 3      |
| Naša borba          | + | + | + | – | – | 3      |
| Naša pesem          | – | + | – | – | – | 1      |
| Naše vasice         | – | + | + | – | – | 2      |
| Osveta              | + | + | + | – | – | 3      |
| Sedmi člen          | – | – | + | – | – | 1      |
| Skrivnostni zvok    | – | – | – | – | – | 0      |
| Strah               | – | – | + | – | – | 1      |
| Tujec in naš boj    | + | + | + | – | – | 3      |
| Tujina              | – | – | + | + | – | 2      |
| V divjem vetru...   | – | + | + | – | – | 2      |
| V pregnanstvu       | + | + | + | + | – | 4      |
| Volkovi tulijo      | + | – | + | – | – | 2      |
| Vedno mladi         | + | + | + | – | – | 3      |
| Zvonovi Gospe Svete | + | + | + | + | – | 4      |

Podatke iz zadnjega stolpca v tabeli III smo potem primerjali; rezultati so predstavljeni v tabelah IV in V. V tabeli IV so nepolitične pesmi primerjane s političnimi.

Tabela IV

|                  | Nepolitične pesmi |          | Politične pesmi |          |
|------------------|-------------------|----------|-----------------|----------|
| Skupne vrednosti |                   |          |                 |          |
| 0                | 2                 | (2,7 %)  | 2               | (8,0 %)  |
| 1                | 3                 | (4,0 %)  | 7               | (28,0 %) |
| 2                | 16                | (21,3 %) | 6               | (24,0 %) |
| 3                | 39                | (52,0 %) | 7               | (28,0 %) |
| 4                | 13                | (17,3 %) | 3               | (12,0 %) |
| 5                | 2                 | (2,7 %)  | 0               | (0,0 %)  |

Iz tabel III in IV je razvidno (kolikor je ta analiza veljavna), da nepolitična poezija Hartmanove skuša biti slušno privlačna, evfonična, lirična. Njena poezija z bolj tradicionalno tematiko (gl. tabelo I) – v njenem objavljenem delu več kot 93 % pesmi – se močno naslanja na pravilni meter in rimo; po tej analizi ima več kot 70

% teh nepolitičnih pesmi skupne vrednosti 3, 4 ali 5 v tabeli IV – drugače povedano, sedem pesmi od desetih izrablja tri ali več obikovnih sredstev, ki prispevajo k temu, da so pesmi glasovno prijetnejše, bolj lirične. Po drugi strani pa njenih 25 političnih pesmi le redko izkazuje pravilnost metra in rime; 60 % teh pesmi ima v tabeli IV vrednosti 2, 1 ali 0, tj. večina le skopo uporablja fonetična sredstva.

V tabeli V se primerjajo skupne vrednosti za knjižne publikacije s štirimi različnimi letnicami.

Tabela V

|                  | 1934 | 1952 | 1972 | 1982 |
|------------------|------|------|------|------|
| Skupne vrednosti |      |      |      |      |
| 0                | 0    | 0    | 1    | 3    |
| 1                | 0    | 1    | 2    | 6    |
| 2                | 6    | 4    | 7    | 16   |
| 3                | 11   | 10   | 8    | 17   |
| 4                | 4    | 4    | 5    | 3    |
| 5                | 0    | 1    | 0    | 1    |
| Srednje vredn.   | 2,90 | 3,00 | 2,61 | 2,28 |

Za večjo zanesljivost te statistike so v tej tabeli skupaj obravnavane tako politične kot nepolitične pesmi. Zadnja vrsta v tabeli, »Srednje vrednosti«, predstavlja povprečje skupnih vrednosti za posamezno leto. Iz teh števil lahko zaključimo – seveda če je ta analiza veljavna – da se splošna liričnost poezije, ki jo je Hartmanova dosegla v *Dekliških pesmih* l. 1934 (srednja vrednost 2,9), ohranja v *Moje grede* iz l. 1972 (srednja vrednost 3,0), nato pa upade v zbirki *Lipov cvet* iz l. 1972 (na srednjo vrednost 2,61) in nato še dalje upade v zbirki iz l. 1982 (na srednjo vrednost 2,28). Ta trend naj bi bil povezan s povojnim vključevanjem političnih pesmi v njeno delo.<sup>21</sup> Treba je tudi poudariti, da so številke, podane v zgornjih dveh odstavkih, le funkcija uporabljenega analitičnega pristopa in se lahko uporabljajo le kot **grob** pokazatelj. Kljub temu pa menim, da je ta pokazatelj veljaven.

Če povzamemo: ko se je Milka Hartman lotila političnih tem, je praviloma ne le opustila tradicionalno obliko svoje poezije, ampak tudi liričnost, značilno za to poezijo. Ta težnja se je pokazala v njenih zadnjih dveh pesniških zbirkah, še posebno v zbirki iz l. 1982.

## 8 Sklep

Zgornje ugotovitve niso presenetljivo nove; vseeno pa pomenijo objektivno potrditev vrste prejšnjih trditev, ki se najdejo v strokovni literaturi, hkrati pa vodijo k novim domnevam.

Prvič, omenjeno je bilo, da Hartmanova ni pogosto zapuščala domačega sveta; kot pravi Kaselj, »[l]e včasih stopi pesnica iz njega, zlasti tedaj, ko obuja boleče spomine na žalostno usodo svojcev in naroda pod bičem tujih in domačih

<sup>21</sup> Gl. opombo 6.

sovražnikov«. <sup>22</sup> Tu smo glede tega lahko natančnejši: ljudsko tematiko, teme iz kmečkega življenja in vere je opustila le v 25-ih od približno 400 pesmi, se pravi v eni izmed šestnajstih pesmi.

Drugič, Matjaž Kmecl implicira, da je njena poezija izgubila pri kakovosti, kadar je pesnica zapustila domači teren: »[P]rav lirska poezija [je] najkvalitetnejši del njenega slovstvenega snovanja.« <sup>23</sup> Tu sem, vsaj upam, pokazal, da oblikovna analiza lahko ne le potrdi takšno izjavo, ampak tudi pokaže, v **kolikšni meri** se je zmanjšala liričnost poezije.

Nadalje se pogosto poudarja, da je Milka Hartman kot samouka samorastnica pogosto našla navdih v ljudski pesmi. »Milka Hartman ... po tematiki močno spominja na tovrstno ljudsko tvornost,« je zapisal Matjaž Kmecl; to so poudarjali skoraj vsi pisci, ki so opisovali njeno poezijo, vendar **ne** vsi. <sup>24</sup> Analiza podjunskih ljudskih pesmi, podobna mojemu poskusu, bo pokazala, do kakšne mere je to mnenje pravilno.

Milki Hartman, ki je bila tako zelo doma v tradicionalnem slogu, je bilo gotovo lažje doseči določeno liričnost v pesmih, ki jih je oblikovala po zgledu na to izročilo. Kadar koli je opustila podeželske in verske teme, ki so bile v skladu s tem izročilom, in se podala na politično polje, je večinoma opustila tudi tradicionalni meter, rime in tradicionalno liričnost (poseganje po različnih sredstvih instrumentacije). Takrat je ponavadi izbrala modernejši verz, ki ga je (domnevno) mnogo slabše poznala. Vsaj en kritik, Kmecl, trdi, da je bil takšen verz manj posrečen; zgoraj je bilo ponazorjeno, da je bil takšen verz vsekakor veliko manj liričen, veliko manj evfoničen.

Zgornjim trditvam želim nekako v mejah domnevnega dodati še sledeče: Po eni strani je bil politični položaj koroških Slovencev v času življenja Hartmanove dovolj nesrečen in način, kako je z njimi ravnala nemška večina, dovolj grob, da je bilo neprimerno, da bi tak položaj in ravnanje upesnila v liričnem slogu; groba realnost je bila taka, da jo je poezija boljje ponazarjala, če je ta realnost izstopala v nekem netradicionalnem slogu, v obliki, ki je bila privlačnejša zaradi svoje drugačnosti, brez morda motečih učinkov zvočnih sredstev. <sup>25</sup> Po drugi strani je treba poudariti, da so koroški Slovenci v tisočletju, kolikor časa že živijo pod nemško nadvlado, večinoma mirno živeli in tiho trpeli; zelo redko se jim je upor zdel nekaj naravnega (spomnimo se samo zaprepadenosti koroške javnosti, ko so bile v Selah ukradene volilne skrinjice ob popisu prebivalstva l. 1974). Če se je takrat pesnica preusmerila od »naravne« in lirične tematike, ki jo je imela v osnovi, na (»nenaravno« upor-

<sup>22</sup> Kaselj, 5.

<sup>23</sup> Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 160.

<sup>24</sup> Opiranje na tradicijo ljudskega pesništva omenjajo Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 152; Obid, *Die slowenische Literatur*, 9; Bister, *Milka Hartman I*, 72–73; Zablatnik, »Tudi v obliki in slogu se rada naslanja na ljudsko pesem,« *Literatur der Kärntner Slowenen*, 182. Spieler, *Milka Hartman*, 41, pa meni, da je Hartmanova bolj samostojna.

<sup>25</sup> Medtem ko se tradicionalna poezija razlikuje od proze že po sami obliki (pravilnost metra, rime in/ali instrumentacije), se v delu Hartmanove njena politična poezija razlikuje od ostale iz podobnega formalnega razloga: ker ji pogosto te lastnosti manjkajo. Tako je Milka Hartman izrabila sredstvo, znano pod izrazom »potujitev«.

niško) politično področje, je bilo mogoče pričakovati, da bo tudi njena poezija zvenela nelirično in »nenaravno«.

Če sem za bralce tega prispevka zadovoljivo ponazoril katero od zgornjih trditev ali če tega nisem storil, menim, da bo načrtani pristop z ločenim preučevanjem instrumentacije na treh ravneh pripomogel k objektivnejši analizi zunanje oblike poezije – vsaj tiste poezije, kjer se zvočna struktura izrablja za njeno učinkovitost.

Iz angleščine prevedla Marta Pirnat-Greenberg.

#### SUMMARY

The poetry of Milka Hartman falls into two thematic categories: the 'political' and the 'apolitical'. At the same time, some of it belongs to the 'traditional' type, with regular metre and rhymes, and also with the use of phonetic instrumentation. An analytical method is proposed to determine whether the 'political' poems are less euphonious than the 'apolitical' ones. The proposed analysis is at three levels: first, the level of simple sound-repetition, without consideration of meaning; second, the level of meaningful sound-repetitions, using the devices termed 'chiming' and 'key words'; and third, the level of 'sound symbolism'. The analysis is then carried out on those 25 poems by Milka Hartman which have 'political' themes, and 75 'apolitical' poems; examples of analysis are provided of four of the former and one of the latter. The utilization of phonetic devices in each of the 100 poems is then tabulated, and the results for the two groups of poems are contrasted. It is concluded that, indeed, Hartman's poems on political themes, as compared to the others, are as a rule characterized not only by irregular metres and/or irregular rhyme-schemes, but also by less sound instrumentation – that they are indeed less 'lyrical'; moreover, the extent to which this is true is demonstrated. Further applications of the method are suggested. The value of the methodology lies in its provision of objective data with respect to the formal phonetic properties of poetry.